

Київський університет імені Бориса Грінченка

Інститут мистецтв

Кафедра академічного та естрадного вокалу

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор з науково-методичної та
навчальної роботи

О. Б. Жильцов

« 11 » 20 19 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Методика викладання сольного співу

Спеціальності 025 «Музичне мистецтво» (Сольний спів)

Освітнього рівня першого (бакалаврського)

Освітньої програми 025.00.02 Сольний спів

Київ – 2019

Розробники: робочу програму розроблено на основі авторської програми доктора пед. наук Пляченко Т.М.

Програму адаптовано відповідно до робочого навчального плану спеціальності на 2019-2020 н. р. кандидатом педагогічних наук, завідувачем кафедри академічного та естрадного вокалу Інституту мистецтв Мережко Ю.В.

Викладач: Мережко Юлія Валеріївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри академічного та естрадного вокалу.

Робочу програму розглянуто і затверджено на засіданні кафедри академічного та естрадного вокалу

Протокол від 29.08. 2019 року № 7

Завідувач кафедри _____ (Ю. В. Мережко)

Гарант освітньої (професійної/наукової) програми

(керівник проектної групи) _____ (О.П. Петрикова)

Робочу програму перевірено

_____. 2019 р.

Заступник директора _____ (А.О. Таранник)

Пролонговано:

на 20__/20__ н.р. _____ (_____), «__»__ 20__ р., протокол № __
(підпис) (ПІБ)

на 20__/20__ н.р. _____ (_____), «__»__ 20__ р., протокол № __
(підпис) (ПІБ)

на 20__/20__ н.р. _____ (_____), «__»__ 20__ р., протокол № __
(підпис) (ПІБ)

на 20__/20__ н.р. _____ (_____), «__»__ 20__ р., протокол № __
(підпис) (ПІБ)

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Характеристика дисципліни за формами навчання			
	денна		заочна	
«Методика викладання сольного співу»				
Вид дисципліни	Обов'язкова			
Мова викладання, навчання та оцінювання	Українська			
Загальний обсяг кредитів / годин	5 / 150			
Курс	IV		IV	
Семестр	7	8	-	-
Кількість змістових модулів за розподілом:	3	2	-	-
Обсяг кредитів	3	2	-	-
Обсяг годин, у тому числі:	60	90	-	-
Аудиторні	28	28	-	-
Модульний контроль	4	4	-	-
Семестровий контроль	-	30	-	-
Самостійна робота	28	28	-	-
Форма семестрового контролю	залік	екзамен	-	-

2. Мета та завдання навчальної дисципліни.

Робоча програма навчального курсу «Методика викладання сольного співу» є нормативним документом Київського університету імені Бориса Грінченка, вона спрямована на виховання співака-професіонала, на підвищення теоретичного, методологічного та методичного рівня знань у нього.

Мета курсу: теоретико-методична підготовка студентів відповідно до рівня і тенденцій розвитку сучасної вокальної педагогіки; вивчення теоретико-методологічних засад вокального виховання та навчання, осмислення практичного досвіду вокальних педагогів, співаків; ознайомлення з різноманітними формами і методами вокальної роботи з дітьми.

Завдання курсу:

- ознайомлення студентів з фаховими вимогами до викладача сольного співу та специфікою професійної діяльності педагога-вокаліста в середніх загальноосвітніх навчальних закладах;
- формування знань в галузі біофізичних механізмів співацького процесу, стійких критеріїв якості співу і співацької майстерності;
- поглиблення знань про акустичні можливості голосового апарату;
- розвиток вокального слуху;
- надання знань з основ теорії і методики формування, розвитку та охорони дитячого голосу;
- підготовка майбутніх вчителів та викладачів до самостійної вокально-педагогічної роботи;
- розширення світогляду студентів (майбутніх викладачів вокалу);
- формування у студентів умінь добирати й систематизувати вокально-технічний матеріал, навчально-методичний та концертний репертуар та навичок самостійної роботи з науково-методичною літературою.

3. Результати навчання за дисципліною.

У результаті вивчення курсу студенти мають знати:

- історичні аспекти європейської та національної вокальної педагогіки, розгляд шкіл співу, основні етапи національної школи розвитку;
- систему вокальної освіти, вимоги, які висуваються до співака та педагога;
- теоретичні основи співочого голосу, класифікацію голосів, їх діапазони і регістрову будову;
- про роботу голосового апарату у співі, деякі питання практичної роботи з учнями;
- зміст вокально-педагогічної діяльності вчителя вокалу;
- пріоритетні професійні якості та вимоги до вчителя вокалу;

вміти:

- застосовувати знання в галузі педагогічної роботи, які дозволяють правильно планувати розвиток професійних навичок і вмінь у студента;
- визначати вокальні труднощі та шляхи їх подолання;

- правильно визначати тип голосу в учня, розвивати його і послідовно виправляти певні недоліки;

- орієнтуватися і працювати зі спеціальною літературою у галузі музичного мистецтва і науки, використовувати професійні поняття і термінологію;

володіти:

- професійними методами педагогічної роботи у початковій та середній етапах професійної музичної освіти;

- знаннями у галузі педагогічного репертуару і методичної літератури;

- основними принципами виховання співака;

- теоретичними знаннями в музично-виконавській діяльності.

4. Структура навчальної дисципліни

Тематичний план для денної форми навчання

Назви змістових модулів, тем	Усього	Розподіл годин між видами робіт							
		Аудиторна:					Модульний контроль	Самостійна	Семестровий контроль
		Лекції	Семінари	Практичні	Лабораторні	Індивідуальні			
Модуль I. Змістовий модуль 1 (IV курс, VII семестр) Будова співацького апарату та функції звукоутворюючих органів									
Тема 1. Сольний спів як вид музичного виконавства. Основні завдання та напрямки розвитку вокальної педагогіки.	6	2						4	
Тема 2. Організація навчання у вокальному класі. Принципи і методи навчання сольного співу	8	2		2				4	
Тема 3. Вікові особливості будови та розвитку співацького апарату. Будова гортані та її робота під час співу.	8	2	2					4	
Тема 4. Артикуляційний апарат. Резонатори. Процес звукоутворення.	8	2		2				2	
Модульний контроль	2						2		

Разом	32	8	2	4			2	14	
Змістовий модуль 2 (IV курс, VII семестр) Співацьке дихання та вокально-художній звук									
Тема 5. Вокально-дихальний процес. Опора дихання та звука	7	2			2			4	
Тема 6. Типи співацького дихання. Організація співацького дихання.	5	2						4	
Тема 7. Вокальний звук як фізичне явище. Співацька позиція звука.	7	2	2					4	
Тема 8. Акустичні якості голосних і приголосних.	7	2			2			2	
Модульний контроль	2						2		
Разом	28	8	2	4	4		2	14	
Підготовка та проходження контрольних заходів	Залік								
Усього	60	16	4	4	4		4	28	

Підтеми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Модуль I. Змістовий модуль 1 (IV курс, VII семестр) Будова співацького апарату та функції звукоутворюючих органів		
1.	Організація навчання у вокальному класі. Принципи і методи навчання сольного співу	2
2.	Артикуляційний апарат. Резонатори. Процес звукоутворення.	2
Разом за змістовим модулем 1		4
Підтеми лабораторних занять		
Змістовий модуль 2 (IV курс, VII семестр) Співацьке дихання та вокально-художній звук		
1.	Вокально-дихальний процес. Опора дихання та звука	2
2.	Акустичні якості голосних і приголосних.	2
Разом за змістовим модулем 2		4

Назви змістових модулів, тем	Усього	Розподіл годин між видами робіт							
		Аудиторна:					Модульний контроль	Самостійна	Семестровий контроль
		Лекції	Семінари	Практичні	Лабораторні	Індивідуальні			
Модуль II. Змістовий модуль 3 (IV курс, VIII семестр) Класифікація співацьких голосів та методи навчання у класі сольного співу									
Тема 1. Діапазон і реєстри співацького голосу. Перехідні ноти. Методи розвитку діапазону та згладжування реєстрів.	8	2			2			4	
Тема 2. Класифікація та коротка характеристика співацьких голосів.	8	2	2					4	
Тема 3. Методи роботи над вокальними вправами та вокалізами.	7	2		2				4	
Тема 4. Методика вивчення вокальних творів.	7	2		2				2	
Модульний контроль	2						2		
Разом	32	8	2	4	2		2	14	
Модуль III. Змістовий модуль 4 (IV курс, VIII семестр) Формування репертуару для різних типів голосів та методи його засвоєння									
Тема 5. Визначення типу співацького голосу та вибір відповідного репертуару.	8	2	2					4	
Тема 6. Фахові компетенції та специфіка діяльності викладача сольного співу.	6	2						4	
Тема 7. Практичне засвоєння методів роботи над вокальними вправами і вокалізами.	5		2					4	
Тема 8. Методика роботи над вокальними	7	2		2				2	

творами.									
Модульний контроль	2						2		
Семестровий контроль	30								30
Разом	58	6	4	2			2	14	
Підготовка та проходження контрольних заходів	Екзамен								
Усього	90	14	6	6	2		4	28	30

Підтеми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Модуль II. Змістовий модуль 3 (IV курс, VIII семестр) Класифікація співацьких голосів та методи навчання у класі сольного співу		
1.	Методи роботи над вокальними вправами та вокалізами.	2
2.	Методика вивчення вокальних творів.	2
Разом за змістовим модулем 3		4
Модуль III. Змістовий модуль 4 (IV курс, VIII семестр) Формування репертуару для різних типів голосів та методи його засвоєння		
1.	Методика роботи над вокальними творами.	2
Разом за змістовим модулем 4		2
Підтеми лабораторних занять		
Змістовий модуль 2 (IV курс, VII семестр) Співацьке дихання та вокально-художній звук		
1.	Діапазон і регістри співацького голосу. Перехідні ноти. Методи розвитку діапазону та згладжування регістрів.	2
Разом за змістовим модулем 3		2

5. Програма навчальної дисципліни

Модуль I

Змістовий модуль 1 (IV курс, VII семестр)

Будова співацького апарату та функції звукоутворюючих органів

Тема 1. Сольний спів як вид музичного виконавства. Основні завдання та напрямки розвитку вокальної педагогіки.

Види музичного виконавства (вокальне, інструментальне, диригентське). Специфіка вокального виконавства. манери сольного співу (академічна, народна, естрадна). Спільне та відмінне в академічній та естрадній манерах співу. Особливості звуковидобування і звуковедення в академічній та естрадній манерах співу. Завдання вокальної педагогіки: вивчення основ теорії і методики формування, розвитку і збереження співацького голосу; розвиток співацького голосу та функціонального вокального слуху учнів (студентів); формування виконавської майстерності та культури співу; прищеплення навичок сценічної діяльності.

Рекомендовані джерела (основні): 1, 2, 4

Додаткові ресурси: 4

Тема 2. Організація навчання у вокальному класі. Принципи і методи навчання сольного співу.

Навчання у вокальному класі ґрунтується на взаємозв'язку всіх структурних компонентів уроку (психологічна підготовка до процесу співу, робота над вокально-технічними вправами, вивчення вокалізів, закріплення набутих навичок у процесі роботи над вокально-художніми творами, домашнє завдання). Створення на заняттях сприятливого психологічного клімату. Поступове ускладнення навчальних вимог до учня (студента). Ілюстрація викладачем вокального матеріалу на високому професійному рівні (голос викладача - еталон, взірець для наслідування). Структура навчального вокального репертуару майбутнього вчителя музики містить чотири основних розділи: традиційний класичний репертуар (арії з опер, романси, вокальні твори композиторів-класиків); народні пісні (з супроводом та без супроводу); твори сучасних композиторів; шкільний пісенний репертуар. Методи навчання у вокальному класі ґрунтуються на основних принципах формування й розвитку співацького голосу: 1) розуміння значення нейрофізіологічного фактора у формуванні вокальної техніки; 2) поступовий розвиток голосу; 3) одночасний розвиток усіх якостей співака; 4) індивідуальний підхід до кожного учня (студента).

Рекомендовані джерела (основні): 1, 2, 3, 4, 5

Додаткові ресурси: 1, 5, 12, 23

Тема 3. Вікові особливості будови та розвитку співацького апарату. Будова гортані та її робота під час співу. Вокальні функції голосових складок. Органи дихання.

Фізіологічні особливості будови голосового апарату у дітей: дошкільнят (від народження до 7 років), дітей молодшого шкільного віку (7-10 років), підліткового віку (11-14 років) та старшого шкільного віку (15-18 років). Функції голосового апарату у дітей: високе положення гортані, лімфатичні та сполучні тканини в дошкільному віці виконують функцію ще не розвинених голосових складок; 10-11 років - фальцетний механізм голосоутворення; 10-12 років - бурхливе зростання дитячого організму, період статевого дозрівання; гортань і голосові складки у хлопчиків збільшуються майже вдвічі (у дівчат цей процес здійснюється еволюційно); 14-15 років (мутація) - збільшення довжини і маси голосових складок зумовлює диференціацію типів голосів (жіночі - сопрано, меццо-сопрано, контральто; чоловічі - тенор, баритон, бас).

Основні складові співацького апарату (гортань, артикуляційні органи, органи дихання, резонатори). Голосовий апарату та функції голосоутворюючих факторів дорослої людини: будова гортані та її робота під час співу; надскладкова і підскладкова частини голосового апарату; вокальні функції голосових складок (характер змикання у різних співацьких режимах - спів у грудному регістрі, фальцет, мікст тощо); органи дихання та їхні функції в процесі співу (бронхо-легенева система - трахея, бронхи, бронхіоли, ребра, грудна клітина, діафрагма).

Рекомендовані джерела (основні): 1, 2, 3, 4, 5

Додаткові ресурси: 15, 16, 17

Тема 4. Артикуляційний апарат.

Резонатори, їх значення та практичне застосування (постійні та змінні, верхні й нижні, тверді і м'які резонатори). Процес звукоутворення. Техніка вдихання перед початком фонації (вдихання через ніс, рот; одночасне видихання через ніс і рот; переваги й недоліки різних видів вдихання в процесі співу). Рефлекторне змикання голосових складок. Залежність характеру змикання голосових складок від тиску на них повітряного струменя. Специфіка співацького видихання. Положення звукоутворюючих органів під час співу (міміка співака, язик, губи, зуби, м'яке піднебіння, надгортанник, нижня щелепа, зів). Біофізичні фактори звукоутворення. Вплив купола й зіву на акустичні характеристики співацького звуку.

Рекомендовані джерела (основні): 1, 2, 5

Додаткові ресурси: 6, 7, 8, 9, 19, 20

Змістовий модуль 2 (IV курс, VII семестр)

Співацьке дихання та вокально-художній звук

Тема 5. Вокально-дихальний процес. Опора дихання та звука.

Дихання - основа співу. Три фази співацького дихання. Часове співвідношення вдиху та видиху у процесі співу. Особливості вдихання носом і ротом. Робота діафрагми під час вдихання і видихання. Плавний, спокійний, еластичний видих. Домінування звуку над диханням. Спрямування звуку в резонансовий пункт. Об'єднана опора дихання і звука - гармонійна м'язова співдружність між диханням і звуком, між діафрагмою, черевним пресом і співацькою позицією звуку (резонансовим пунктом). Поняття імпедансу. Сильний та слабкий імпеданс. Непрямий показник імпедансу - комплекс відчуттів співацької опори. Відпрацювання методичного прийому: не збільшення сили видиху, а збереження вдихальної установки, що дає найкращий акустичний ефект за мінімальних витрат м'язової енергії.

Рекомендовані джерела (основні): 1, 2, 3

Додаткові ресурси: 11, 12, 13, 14

Тема 6. Типи співацького дихання.

Грудне дихання (верхньореберне або ключичне): здійснюється верхньою частиною легенів майже без участі діафрагми та черевного пресу; має малий запас повітря; призводить до перевтоми голосового апарату. Діафрагматичний або черевний тип дихання: здійснюється за допомогою діафрагми, ребер та м'язів нижньої частини живота; збільшує місткість легенів, що сприяє природному, правильному звучанню голосу співака. Мішаний (нижньореберний - діафрагматичний) або грудо-черевний (косто-абдомінальний) тип дихання: відзначається активною роботою м'язів грудної і черевної порожнин та діафрагми., найбільш правильний і доцільний у вокальній педагогіці. Організація співацького дихання: вдих безшумний, спокійний, швидкий, одночасно через рот і ніс; рівномірна подача дихання до голосових складок; еластичний видих; ритмічна подача дихання при виконанні пауз та цезур; уміння користуватись як повільним глибоким вдихом, так і коротким та швидким; дихання природне, не напружене, зручне фізично; рефлекторний зв'язок м'якого піднебіння і діафрагми; кантиленний спів базується на економному м'якому видиху; форсований видих - причина псування голосу.

Рекомендовані джерела (основні): 4, 5

Додаткові ресурси: 8, 17, 21

Тема 7. Вокальний звук як фізичне явище. Співацька позиція звуку.

Фізичні характеристики співацького голосу: висота звука (наслідок зміни частоти коливань голосових складок та їх сприйняття людиною); сила звука (наслідок зміни амплітуди коливань голосових складок, яка визначається розмахом коливань, сприйняття яких називають гучністю); тембр співацького голосу (відтінок забарвлення, характер; залежить від форми коливань звука і визначається кількістю та відносною силою, якістю обертонів, які супроводять основний звук). Вібрато. Явище резонансу. Низька співацька форманта (м'якість і об'ємність звучання за рахунок залучення до звукоутворення грудних резонаторів); середня співацька форманта (забезпечує рухливість голосу, розбірливість співацької дикції та артикуляції); висока співацька форманта надає голосу дзвінкості й польотності, найбільше піддається розвитку під час навчання).

Співацька позиція або резонансовий пункт (місце, точка відчуття упору вокально-дихальної енергії під час співу, завдяки якому голос може максимально посилитись і набути необхідного забарвлення за рахунок резонування всіх твердих і м'яких резонаторів голосового апарату; точка психофізіологічного відчуття художнього звучання голосу та вимови слів під час співу чи розмови). Цілеспрямований співацький звук - активний співацький звук, спрямований до співацької позиції (резонансового пункту). Дотик - вокально-технічний прийом тонкого і ніжного (стаккатованого) торкання голосового струменя до резонансового пункту, при виконанні якого витрачається мінімальна кількість повітря, сили й енергії. Атака співацького звука - перехід голосового апарату від дихального стану до співацького; технічний прийом, що характеризує активний початок звучання голосу під час співу. Три види атаки співацького звука: придихова; м'яка; тверда.

Рекомендовані джерела (основні): 2, 3

Додаткові ресурси: 16, 24, 27

Тема 8. Акустичні якості голосних і приголосних звуків.

Фонетичний метод - ґрунтується на впливах окремих звуків мови (фонем) - голосних і приголосних - на роботу голосового апарату та на звучання співацького голосу; дає змогу опиратися на мовний досвід (як дітей, так і дорослих) та використовувати вже сформовані мовні стереотипи. Допомогає налагодити правильні функції артикуляційного апарату, активізує роботу гортані та органів дихання. Акустичні якості голосних і приголосних звуків, їх класифікація залежно від положення артикуляційних органів під час їх вимови та співу. Специфіка застосування (поєднання) голосних і приголосних звуків у вокальних вправах.

Рекомендовані джерела (основні): 1, 2, 4

Додаткові ресурси: 29, 30, 31

Модуль II

Змістовий модуль 3 (IV курс, VIII семестр)

Класифікація співацьких голосів та методи навчання у класі сольного співу

Тема 1. Діапазон і регістри співацького голосу.

Звуковисотний діапазон жіночих голосів: сопрано - до першої октави - мі третьої октави; меццо-сопрано - ля малої октави - ля другої октави; контральто - мі малої октави - фа другої октави. Звуковисотний діапазон чоловічих голосів: тенор - до малої октави - до другої октави; баритон - ля великої октави - соль першої октави; бас - мі великої октави - фа першої октави. Регістр - частина діапазону, звукоряду (інструмента або співацького голосу), яка відрізняється певною своєрідністю звукового забарвлення. Основні регістри співацького діапазону: нижній (грудний), середній (медіум, або мішаний) і високий (головний). Перехідні ноти, їх розташування у різних типів голосів. Методи розвитку діапазону та згладжування регістрів в процесі роботи над вправами у висхідному і низхідному русі.

Рекомендовані джерела (основні): 3, 4, 5

Додаткові ресурси: 10, 11, 13

Тема 2. Класифікація та коротка характеристика співацьких голосів.

Жіночі голоси - сопрано (колературне, лірико-колературне, ліричне, лірико-драматичне, драматичне), меццо-сопрано (ліричне, драматичне), контральто (низьке меццо-сопрано). Чоловічі голоси - тенор (альтино, ліричний, лірико-драматичний, драматичний), баритон (ліричний, лірико-драматичний, драматичний), бас (профундо, кантанте, центральний, октава). Особливості звучання різних типів голосів (за тембром, діапазоном, силою).

Рекомендовані джерела (основні): 2, 5

Додаткові ресурси: 4, 9, 26, 30

Тема 3. Методи роботи над вокальними вправами. Методи роботи над вокалізами.

Роль вокально-технічних вправ у формуванні й розвитку спеціальних виконавських навичок: 1) розспівування учня, студента (розігрівання голосового апарату на початку заняття, приведення м'язової системи у стан готовності до співу); 2) формування й розвиток певних умінь і навичок шляхом багаторазового повторення чітко визначених дій. Вивчення вправ по нотах і на слух. Розвиток музичних здібностей учня (студента) в процесі роботи над вправами (музичної пам'яті, звуковисотного й тембрового слуху, відчуття метроритму).

Вокалізи як засіб розвитку вокальної техніки: поліпшення якості звуку, розвиток співацького діапазону та витривалості голосу в певних теситурних умовах, відчуття музичної фрази, опанування динамічних відтінків, загальний музичний розвиток. Доцільність вивчення обмеженої кількості вокалізів, доведених учнем (студентом) до завершеної (концертної) форми виконання та використання їх у вигляді щоденних вправ. Застосування різних методів вивчення вокалізів залежно від мети заняття (сольфеджування; спів на окремі голосні та склади).

Рекомендовані джерела (основні): 2, 4

Додаткові ресурси: 14, 19, 29, 32

Тема 4. Методика вивчення вокальних творів у класі сольного співу.

Завдання вивчення вокальних творів: розвиток вокальних здібностей студента; забезпечення його художньо-виконавського зростання; підготовка до вокально-сценічної та вокально-педагогічної діяльності. Формування елементарних співацьких навичок у процесі засвоєння шкільного пісенного репертуару. Значення народної пісні у формування вокальної техніки студента. Формування виконавського стилю вокаліста в процесі вивчення романсів, арій з опер та творів сучасних композиторів. Специфіка роботи з мікрофоном та без нього.

Рекомендовані джерела (основні): 1, 2, 5

Додаткові ресурси: 12, 16

Модуль III

Змістовий модуль 4 (IV курс, VIII семестр)

Формування репертуару для різних типів голосів та методи його засвоєння

Тема 5. Визначення типу співацького голосу та вибір відповідного йому репертуару.

Практичні прийоми визначення типу співацького голосу за: робочим діапазоном; перехідними нотами; тембром голосу; характером звучання гранично високих і гранично низьких нот. Опанування студентами специфіки визначення типу голосу за виконанням окремих звуків та в процесі виконання вокально-технічних вправ і вокальних творів. Педагогічний аналіз роботи студентів на практичному занятті.

Рекомендовані джерела (основні): 1, 2, 4

Додаткові ресурси: 6, 7, 15

Тема 6. Фахові компетенції та специфіка діяльності викладача сольного співу.

Вокально-методична компетентність як готовність до фахової діяльності визначається володінням трьома групами компетенцій:

1) особистісні компетенції як «сплав» природно-психологічних особливостей і набутих в процесі навчання фахово необхідних якостей особистості, які визначають успішність розвитку учня-вокаліста і самого педагога (особистісні якості; здібності; індивідуальні психологічні особливості; стиль роботи; творчий імідж.); 2) професійно-педагогічні компетенції - аксіологічна настанова (позитивне ставлення професійної діяльності та зацікавленість у її здійсненні; усвідомлення естетичної цінності й виховних функцій вокального виконавства; сформованість загальної та сценічної культури; єдність інтелектуальної, естетичної і духовної сфер діяльності); фахові знання (філософсько-естетичні; психолого-педагогічні; музикознавчі; методичні; фізіологічні); спеціальні навички (аналітично-слухові; вокальні; інструментальні); уміння (педагогічні; музично-виконавські; комунікативні; художньо-творчі; дослідницькі); володіння методикою викладання сольного співу (дотримання навчальної програми; володіння прийомами визначення типу співацького голосу; володіння методами роботи над вокальними вправами, вокалізами, вокальними творами); 3) функціональні компетенції (наявність досвіду педагогічної і вокально-виконавської діяльності; функціональна спроможність як здатність і готовність виконувати функції викладача сольного співу; здатність до самоаналізу і самокоригування; володіння системою оцінювання учнів та студентів у класі сольного співу). Специфіка фахової діяльності педагога-вокаліста: поєднання вокальних та інструментальних навичок у роботі над вокальними вправами; володіння методикою постановки всіх типів голосів; знання різножанрового репертуару для різних типів голосів; уміння ілюструвати голосом у всіх регістрах; суб'єктивність ведення занять; поєднання педагогічної та концертно-виконавської діяльності.

Рекомендовані джерела (основні): 4, 5

Додаткові ресурси: 21, 22, 25, 30

Тема 7. Практичне засвоєння методів роботи над вокальними вправами і вокалізами.

Моделювання професійної діяльності викладача сольного співу: індивідуальне розспівування студентів підгрупи (робота над вправами на різні види техніки; виявлення недоліків звукоутворення і звуковедення за характером звучання голосу та визначення способів їх усунення). Робота над вокалізами для високих, середніх і низьких голосів (жіночих, чоловічих): сольфеджування вокалізів; спів на різні голосні і склади. Порівняльний аналіз вокального матеріалу вокалізів для високих і низьких голосів. Педагогічний аналіз роботи студентів на практичному занятті.

Рекомендовані джерела (основні): 1, 5

Додаткові ресурси: 2, 3, 9, 14

Тема 8. Методика роботи над вокальними творами.

Аналіз студентами вокальних творів (народних пісень, романсів, фрагментів арій з опер) з метою визначення виконавського плану роботи над ними. Виконавський аналіз вокальної партії: визначення інтонаційних труднощів мелодичної лінії, фонетичної зручності літературного тексту, фразування тощо.

Рекомендовані джерела (основні): 1

Додаткові ресурси: 1, 18, 27, 29

6. Контроль навчальних досягнень

6.1. Система оцінювання навчальних досягнень студентів

Вид діяльності студента	Максимальна кількість балів за одиницю	Модуль І. Змістовий модуль 1, 2	
		кількість одиниць	максимальна кількість балів
Відвідування лекцій	1	8	8
Відвідування семінарських занять	1	2	2
Відвідування практичних занять	1	2	2
Робота на семінарському занятті	10	2	20
Робота на практичному занятті	10	2	20
Лабораторна робота (в тому числі допуск, виконання, захист)	11	2	22
Виконання завдань до самостійної роботи	5	14	70
Виконання модульної роботи	25	2	50
Виконання ІНДЗ	-	-	-
Разом		-	194
Максимальна кількість балів: 194			
Розрахунок коефіцієнта: $194 / 100 = 1,94$			

Вид діяльності студента	Максимальна к-сть балів за одиницю	Модуль II, III Змістовий модуль 3, 4	
		кількість одиниць	максимальна кількість балів
Відвідування лекцій	1	7	7
Відвідування семінарських занять	1	3	3
Відвідування практичних (лабораторних) занять	1	3	3
Робота на семінарському занятті	10	3	30
Робота на практичному (лабораторному) занятті	10	3	30
Лабораторна робота (в тому числі допуск, виконання, захист)	-	-	-
Виконання завдань до самостійної роботи	5	14	70
Виконання модульної роботи	25	2	50
Виконання ІНДЗ	30	1	30
Разом		-	234
Максимальна кількість балів: 234			
Розрахунок коефіцієнта: $234 / 60 = 3,9$			

6.2. Завдання для самостійної роботи та критерії її оцінювання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	Кількість балів
Модуль I. Змістовий модуль 1 (IV курс, VII семестр)			
1.	Самостійне опрацювання студентами літератури з теорії і практики сольного співу	4	10
2.	Спостереження за діяльністю викладачів сольного співу (академічного)	4	10
3.	Спостереження за діяльністю викладачів сольного співу (академічного)	4	10
4.	Спостереження за діяльністю викладачів сольного співу (естрадного)	4	10

Разом за змістовим модулем 1		16	40
Змістовий модуль 2 (IV курс, VII семестр)			
5.	Робота вокально-технічними вправами для академічних і естрадних співаків	4	10
6.	Самостійне опрацювання студентами літератури з теорії та методики викладання сольного співу	4	10
7.	Спостереження за діяльністю викладачів сольного співу та аналіз методів роботи над вокальними диханням, звуковеденням, фразуванням	4	10
Разом за змістовим модулем 2		12	30
Усього		28	70

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	Кількість балів
Модуль II. Змістовий модуль 3 (IV курс, VIII семестр)			
1.	Самостійне опрацювання студентами літератури з теорії та методики викладання сольного співу	4	10
2.	Спостереження за діяльністю викладачів сольного співу та аналіз методів роботи над вокальними вправами і вокалізами	4	10
3.	Спостереження за діяльністю викладачів сольного співу та аналіз методів роботи над вокальними творами	4	10
4.	Добір і систематизація вокально-технічних вправ і вокалізів. Відпрацювання методів роботи над ними.	2	5
Разом за змістовим модулем 3		14	35
Модуль III. Змістовий модуль 4 (IV курс, VIII семестр)			
5.	Робота із збірками вокальних творів. Аналіз вокального репертуару для різних типів голосів	4	10
6.	Робота над вокально-технічними вправами на різні види техніки (гра вправ на фортепіано з одночасним співом)	4	10
7.	Робота над вокалізами. Підбір вокалізів для різних типів голосів.	4	10
8.	Підготовка ІНДЗ (реферату): формулювання категоріального апарату, розроблення плану й методики дослідження	2	5
Разом за змістовим модулем 4		14	35
Усього		28	70

Перевірка виконання студентами самостійної роботи, а також її оцінювання здійснюватиметься в процесі аудиторної роботи. Кількість балів залежатиме від дотримання таких вимог:

- своєчасності виконання самостійної роботи;
- повноти та якості її виконання;
- активності, ініціативності та творчого підходу в здобутті знань та практичних умінь.

6.3. Індивідуальна навчально-дослідна робота та шкала оцінювання

Індивідуальна навчально-дослідна робота є видом позааудиторної індивідуальної діяльності студента, результати якої використовуються в процесі вивчення програмового матеріалу навчальної дисципліни. Виконання студентами ІНДЗ з методики викладання сольного співу завершується прилюдним захистом (презентацією) реферату (УІІ семестр).

Індивідуальне навчально-дослідне завдання з методики викладання сольного співу - це вид науково-дослідної роботи студента ОКР «бакалавр», який містить елементи дослідницького пошуку, відображає певний рівень його навчальної компетентності.

Мета ІНДЗ: поглиблене вивчення частини програмового матеріалу, систематизація, узагальнення та практичне застосування його вихідних положень у самостійній навчально-пізнавальній діяльності.

Зміст ІНДЗ: завершена робота у межах навчальної програми курсу, яка виконується на основі знань, умінь і навичок, отриманих під час лекційних, семінарських, практичних, індивідуальних занять та охоплює частину навчального матеріалу.

Шкала оцінювання ІНДЗ (реферату)

Рівень виконання завдання	Кількість балів, що відповідає рівню	Оцінка за традиційною системою
Високий	25 - 30	Відмінно
Достатній	16 - 24	Добре
Середній	10 - 15	Задовільно
Низький	0 - 9	Незадовільно

Сума балів, отриманих за реферат, ураховується при підсумковому оцінюванні навчальних досягнень студентів з навчальної дисципліни «Методика викладання сольного співу».

6.4. Критерії оцінювання ІНДЗ та орієнтовний перелік тем

Бали	Критерії оцінювання реферату
25 - 30 балів	Робота самостійна, творча. Зміст і форма реферату відповідає плану. У роботі витримана пропорційність частин. Матеріал викладений логічно й послідовно. Спостерігається термінологічна чіткість. Відсутні фактичні, орфографічні, пунктуаційні, граматичні та стилістичні помилки. Робота оформлена згідно вимог. Обсяг відповідає встановленим нормам. Під час захисту студент вільно орієнтується у матеріалі, висловлює власне ставлення до визначеної проблеми, володіє майстерністю усної доповіді (риторичні уміння; уміння тримати тезу та розгортати її у відповідності до рамок доповіді; уміння визначати особисту позицію; уміння тримати контакт із аудиторією; правильність мови).
16 - 24 бали	Простежується творчий підхід до виконання реферату. Матеріал викладений послідовно, відповідає плану. Інколи простежується порушення логіки. Структура відповідає формі роботи. Наявні незначні фактичні, орфографічні, пунктуаційні, граматичні та стилістичні помилки. Робота

	оформлена згідно вимог. Обсяг відповідає встановленим нормам. Під час захисту студент вільно орієнтується у матеріалі, висловлює власне ставлення до питання. Виявляє достатньо умінь усної доповіді.
10 - 15 балів	Простежується спроба підійти до написання реферату самостійно і творчо. Однак план роботи недосконалий, у ньому спостерігається змішування цільових установок. Загальний зміст недостатньо структурований. Простежується невміння групувати матеріал, знаходити зв'язки, встановлювати співвідношення між частинами. Наявні фактичні, орфографічні, пунктуаційні, граматичні та стилістичні помилки. У оформленні є деякі недоліки. Обсяг відповідає встановленим нормам. Під час захисту студент вільно орієнтується у матеріалі, але висловлює свої думки недостатньо аргументовано. Виявляє лише окремі уміння усної доповіді.
0 - 9 балів	Робота написана нашвидку, фрагментарно, позначена несамотійним підходом до виконання. План відсутній або не відповідає змісту й формі. Тема не розкрита. При захисті студент неспроможний відтворити інформацію у певній послідовності. Оперує лише загальними фразами. Наявні грубі фактичні та мовленнєві помилки.

1. Зміст вокально-методичної підготовки майбутнього викладача сольного співу.
2. Науково-педагогічні засади викладання академічного вокалу.
3. Мистецтвознавчі основи академічного співу.
4. Вокально-технічні прийоми естрадного та джазового співу.
5. Порівняльний аналіз методів формування вокальної техніки академічних і естрадних співаків.
6. Зміст форми і методи індивідуальної вокальної роботи в середніх загальноосвітніх навчальних закладах.
7. Методика навчання сольного співу дітей молодшого шкільного віку.
8. Методичні основи індивідуальної вокальної роботи з дітьми середнього шкільного віку.
9. Методи вокального виховання підлітків у позанавчальній діяльності.
10. Методична спадщина видатних вокалістів XX століття.
11. Аналіз методичного досвіду видатних викладачів вокалу кінця XX - початку XXI століть.
12. Специфіка професійної діяльності викладача сольного співу у закладах початкової мистецької освіти.
13. Організація вокального навчання в системі початкової спеціалізованої мистецької освіти.
14. Особливості фахової діяльності викладача сольного співу вищого педагогічного навчального закладу.

15. Програмові вимоги щодо організації вокального навчання в системі вищої педагогічної освіти.
16. Зміст фахової діяльності викладача сольного співу вищого мистецького навчального закладу.
17. Методи вокального навчання студентів вищих педагогічних і мистецьких навчальних закладів.
18. Педагогічний аналіз вокального твору як складова методичної підготовки студента-вокаліста.
19. Фахові вимоги до викладача сольного співу.
20. Зарубіжні інноваційні методики викладання сольного співу.

6.5. Форми проведення модульного контролю та критерії оцінювання.

У процесі модульної контрольної роботи студент в аудиторії письмово відповідає на теоретико-методичні запитання. Викладач оцінює студента відповідно до встановлених критеріїв та шкали:

№	Модульна контрольна робота	Критерії оцінювання		Бали
1.	Письмове завдання (письмова відповідь на 3 запитання)	своєчасність виконання завдання	5	25
		повний обсяг виконання	5	
		якість виконання	5	
		змістовність	5	
		грамотність викладення	5	

6.6. Форми проведення семестрового контролю та критерії оцінювання

Залік – VII семестр

Екзамен – VIII семестр

Залік виставляється за результатами роботи студентів упродовж семестру (на семінарських, практичних заняттях, за виконання самостійної роботи та модульний контроль). Результати оцінюються за стобальною шкалою відповідно до кількості набраних балів (див. Навчально-методичну карту дисципліни).

Оцінка	Кількість балів
Відмінно	100-90
Дуже добре	82-89

Добре	75-81
Задовільно	69-74
Достатньо	60-68
Незадовільно	0-59

6.7. Орієнтовний перелік питань, що виносяться на екзамен

1. Сольний спів як вид музичного виконавства. Професійні та аматорські основи сольного співу.
2. Основні завдання та напрямки розвитку вокальної педагогіки.
3. Принципи і методи навчання сольного співу.
4. Організація навчання у вокальному класі. Структура заняття з сольного співу.
5. Специфіка діяльності та компетентнісна модель викладача сольного співу (професійно-педагогічні та особистісні компетенції).
6. Вікові особливості будови та розвитку співацького апарату.
7. Будова гортані та її робота під час співу.
8. Вокальні функції голосових складок.
9. Органи дихання.
10. Артикуляційний апарат.
11. Резонатори. Їх значення і практичне застосування.
12. Процес звукоутворення. Положення звукоутворюючих органів під час співу.
13. Вокально-дихальний процес.
14. Опора дихання та звука.
15. Типи співацького дихання.
16. Організація співацького дихання.
17. Вокальний звук як фізичне явище.
18. Співацька позиція звука. Цілеспрямований співацький звук. „Дотик” як один із різновидів цілеспрямованого співацького звука.
19. Атака співацького звука. Застосування різних видів атаки звука у вокальному навчанні.
20. Фонетичний метод та його роль у роботі над вокально-художнім звуком. Акустичні якості вокальних голосних. Специфіка їх застосування у вокальних вправах.
21. Застосування фонетичного методу у роботі над дикцією. Акустичні якості приголосних. Специфіка їх застосування у вокальних вправах.
22. Вікова періодизація розвитку співацького голосу. Особливості розвитку та охорони дитячих голосів.

23. Діапазон і реєстри співацького голосу. Перехідні ноти.
24. Методи розвитку діапазону та згладжування реєстрів.
25. Класифікація та коротка характеристика жіночих голосів.
26. Класифікація та коротка характеристика чоловічих голосів.
27. Програмові вимоги та зміст заняття з сольного співу.
28. Вокальний репертуар для різних типів голосів.
29. Методи роботи над вокальними вправами.
30. Методи роботи над вокалізами.
31. Методика вивчення вокальних творів у класі сольного співу.
32. Формування сценічної майстерності у класі сольного співу.
33. Проведення фрагменту заняття з сольного співу (робота над вокальними вправами).
34. Проведення фрагменту заняття з сольного співу (робота над вокалізами).
35. Проведення фрагменту заняття з сольного співу (робота над вокальним твором).

6.8. Шкала та критерії оцінювання відповіді студента на екзамен

Кількість балів	Критерії
35-40	Відмінне володіння теоретичними й методичними знаннями з курсу. Ґрунтовна і повна відповідь на 2 питання екзаменаційного білета. Уміння вільно виконувати практичні завдання з відповідних тем, передбачених навчальною програмою. Знання основної і додаткової літератури з дисципліни. Вияв креативності в розумінні і творчому використанні набутих знань і вмінь.
30-34	Вияв студентом повних, систематичних знань із дисципліни. Успішне виконання практичних завдань з відповідних тем. Знання основної і додаткової літератури, здатність до самостійного поповнення й оновлення знань. Наявність у відповіді студента незначних помилок.
25-29	В загальному вірне виконання екзаменаційних завдань з певною кількістю суттєвих помилок.
20-24	Вияв знань основного матеріалу курсу в обсязі, достатньому для подальшого навчання і майбутньої фахової діяльності. Поверхова обізнаність з основною і додатковою літературою, передбаченою навчальною програмою. Можливі суттєві помилки у відповіді на екзаменаційні питання, але студент спроможний усунути їх із допомогою викладача.
15-19	Відповідь студента на питання екзаменаційного білета задовольняє мінімальні вимоги з навчальної дисципліни.

10-14	Відповідь студента поверхова, знання з курсу фрагментарні, що зумовлюється початковими уявленнями про предмет вивчення. Студент має можливість повторного складання екзамену.
1-9	Студент виявив незадовільний рівень знань та неспроможність до фахової діяльності після закінчення ВНЗ (потребує обов'язкового повторного вивчення курсу).

Модулі	Модуль І							
Назва змістового модуля	Змістовий модуль 1. Будова співацького апарату та функції звукоутворюючих органів				Змістовий модуль 2. Співацьке дихання та вокально-художній звук			
Кількість балів за модуль	194							
Теми	1	2	3	4	5	6	7	8
Години	6	8	8	8	7	5	7	7
Теми лекцій (відвід. - 1 б. за заняття) - 8 б	Тема 1. 1б.	Тема 2. 1б.	Тема 3. 1б.	Тема 4. 1б.	Тема 5. 1б.	Тема 6. 1б.	Тема 7. 1б.	Тема 8. 1б.
Теми семінарських занять (відв. - 1 бал за заняття; відп. на 1 зан. - 10 б.) - 22 б			Тема 3. 11б				Тема 7. 11 б	
Теми практ. занять (відв. - 1 бал за заняття; відп. на 1 зан. - 10 б.) – 22 б		Тема 2. 11б		Тема 4. 11 б				
Теми лаборат. занять відв. - 1 бал за заняття; відп. на 1 зан. - 10 б.) – 22 б.					Тема 5. 11б.			Тема 8. 11б.
Самостійна робота – 70 б	5*8= 40 б.				5*6=30б.			
Види поточного контролю – 50 б.	Модульна контрольна робота – 25 б.				Модульна контрольна робота– 25 б.			
Підсумковий контроль	Залік							
Усього	194, коефіцієнт – 1,94							

7. Навчально-методична карта дисципліни

Модулі	Модуль II				Модуль III			
Назва змістового модуля	Змістовий модуль 3. Класифікація співацьких голосів та методи навчання у класі сольного співу				Змістовий модуль 4. Формування репертуару для різних типів голосів та методи його засвоєння			
Кількість балів за модуль	234							
Теми	1	2	3	4	5	6	7	8
Години	8	8	7	7	8	6	5	7
Теми лекцій (відвід. - 1 б. за заняття) - 7 б	Тема 1. 1б.	Тема 2. 1б.	Тема 3. 1б.	Тема 4. 1б.	Тема 5. 1б.	Тема 6. 1б.		Тема 8. 1б.
Теми семінарських занять (відв. - 1 бал за заняття; відп. на 1 зан. - 10 б.) - 33 б		Тема 2. 11 б			Тема 5. 11 б		Тема 7. 11 б	
Теми практ. занять (відв. - 1 бал за заняття; відп. на 1 зан. - 10 б.) – 33 б			Тема 3. 11б	Тема 4. 11 б				Тема 8. 11 б
Теми лаборат. занять відв. - 1 бал за заняття; відп. на 1 зан. - 10 б.) – 22 б.	Тема 1. 11 б.							
Самостійна робота – 70 б	5*7= 35 б.				5*7=35 б.			
Види поточного контролю – 50 б.	Модульна контрольна робота – 25 б.				Модульна контрольна робота– 25 б.			
ІНДЗ – 30 б	30 б							
Підсумковий контроль	Екзамен							
Усього	Усього за VIII семестр без урахування коефіцієнта – 234 бали Коефіцієнт -234/60=3,9							

8. Рекомендовані джерела

Основні (базові):

1. Педагогічний репертуар вокаліста. – К. : Мистецтво. – 1966, 1968. – Вип. 1, Вип. 2. – Режим доступу: кафедральний репозиторій.
2. Пляченко Т.М. Методика викладання вокалу: навчально-методичний посібник для студентів мистецького факультету (Спеціальності «Музична педагогіка і виховання») / Т.М. Пляченко. – Кіровоград: КДПУ, 2005. – 80 с.
[Електроні ресурси]: Режим доступу: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/7307>
3. Пляченко Т.М. Методика викладання вокалу: програма навчального курсу для студентів мистецького факультету (Спеціальність «Музична педагогіка і виховання» ОКР «спеціальність») / Т.М. Пляченко. – Кіровоград: РВВКДПУ ім. В. Винниченка, 2006. – 30 с.
[Електроні ресурси]: Режим доступу: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/7307>
4. Пляченко Т.М. Постановка голосу: навчальна програма для студентів мистецького факультету педагогічного університету / Т.М. Пляченко. – Кіровоград: РВВКДПУ ім. В. Винниченка, 2006.- 28 с.
[Електроні ресурси]: Режим доступу: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/7307>
5. Юцевич Ю.Є. Теорія і методика формування та розвитку співацького голосу / Ю.Є.Юцевич. – Київ, 1998. – 160 с.
[Електроні ресурси]: Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua, бібліотека Інституту мистецтв (1 збірник).

Додаткова:

1. Абт Ф. Школа пения: избранные упражнения для низких голосов в сопровождении фортепиано / Ф. Абт. - М. : Музыка, 1985. - 31 с.

2. Барсов Ю. Вокально-исполнительские принципы М.И.Глинки / Ю. Барсов. - М., 1968. - 66 с.
3. Вартанян И.А. Звук - Слух - Мозг / И.А. Вартанян. - Л., 1981. - 176 с.
4. Виардо П. Упражнения для женского голоса в сопровождении фортепиано / П. Виардо. - М. : Музыка, 1967. - 40 с.
5. Вілінська І. Вокалізи для середнього голосу: учб. репертуар / І. Вілінська. - К. : Музична Україна, 1989.
6. Вилинская И. Вокализы для низкого голоса с фортепиано [для консерваторий и муз. училищ] / И. Вилинская. - К., 1962.
7. Вокализы зарубежных композиторов: для высокого голоса в сопровождении фортепиано / Сост. А. Мишутин. - М. : Музыка, 1989. – 50 с.
8. Вопросы вокальной педагогики. - М., 1984. - Вып. 7. - 160 с.
9. Гарсиа М. Школа пения / М. Гарсиа. - М. : Госмузиздат, 1956. - Ч. I, II.
10. Гембицкая Е.Я. Последовательность певческого обучения / Е. Я. Гембицкая, Д.А. Дышлевская // Известия АПН РСФСР, - М., 1960.
11. Вып.110. - С. 85-104.
12. Гениуш А.Б. О совершенствовании методов обучения пению учителей музыки / А.Б. Гениуш // Совершенствование процесса профессиональной подготовки учителя музыки в условиях высшего педагогического образования : сб. науч. тр. - М. : МГЗПИ, 1982. - С.148 - 156.
13. Голубев П.В. Советы молодым педагогам-вокалистам / П.В. Голубев. - М., 1963. - 87 с.
14. Гонтаренко Н.Б. Сольное пение: секреты вокального мастерства / Гонтаренко Н.Б. - Ростов н/Д: Феникс, 2006. - 155 с.
15. Добровольская Н., Орлова Н. Что надо знать учителю о детском голосе / Н. Добровольская, Н. Орлова. - М., 1972. - 32 с.
16. Егорычева М.И. Упражнения для развития вокальной техники / М. И. Егорычева. - К. : Музична Україна, 1980. - 117 с.
17. Емельянов В.В. Фонопедические упражнения : методическая разработка / В.В. Еммельянов. - Кировоград, 1988. - 29 с.

18. Ермолаев В.Г. Руководство по фониатрии / В.Г. Ермолаев, Н.Ф. Лебедев, В.П. Морозов. - М., 1970. - 270 с.
19. Жербіна Л.М. Виховання професійної орієнтації в процесі індивідуальних занять з постановки голосу / Л.М. Жербіна, Г.С. Шоліна // Дослідження проблем професійної підготовки вчителя музики. - Київ, 1981. - С.25 - 32.
20. Заседателев Ф.Ф. Научные основы постановки голоса / Ф.Ф. Заседателев. - М., 1965. - 255 с.
21. Зейдлер Г. Искусство пения / Г. Зейдлер. - М. : Музыка, 1987. - Ч. II - 23 с.
22. Избранные вокализы для высокого голоса в сопровождении фортепиано / составитель Г. Тиц. - М. : Музыка, 1977. - 39 с.
23. Кантарович В.С. Гигиена голоса / В.С. Кантарович. - М. : Музгиз, 1955.
24. 156 с.
25. Кочнева И. Вокальный словарь / И. Кочнева, А. Яковлева. [- 2-е изд.] - Л. : Музыка, 1988. - 70 с.
26. Люш Д. Развитие и сохранение певческого голоса / Д. Люш. - Киев, 1988. - 144 с.
27. Малинина Е. Вокальное воспитание детей / Е. Малинина. - Л., 1967. - 45 с.
28. Менабени А. Методы вокальной работы в школе / А.Г. Менабени // Музыкальное воспитание в школе. - М., 1976. - Вып.11. - С. 86 - 94.
29. Назаренко И.К. Искусство пения / И.К. Назаренко. - М. : Музгиз, 1963. - 511 с.
30. Огороднов Д. Основные принципы вокального воспитания / Д. Огороднов. - К. : Музична Україна, 1989. - 142 с.
31. Панофка Г. Искусство пения: 24 вокализа для сопрано, меццо-сопрано или тенора / Г. Панофка. - М. : Госмузиздат, 1958.
32. Стулова Г.П. Дидактические основы обучения пению : учеб. пособие / Г. Стулова. - М., 1988. - 69 с.